

УСТАВНІ ЗЕМСЬКІ ГРАМОТИ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДЖЕРЕЛА ЛИТОВСЬКОГО СТАТУТУ 1529 РОКУ

Для історичного розвитку права України важливе значення мала культура на спадщина, котру український народ одержав від східного слов'янства, особливо древньоруської народності, яка ще на зорі феодалізму створила могутню державу і високорозвинену систему феодального права.

Як відомо, на початку XIV століття значні території України ввійшли до Великого князівства Литовського і Королівства Польського, і протягом тривалого часу, аж до прийняття Литовського Статуту у 1529 році, кожна земля в державі литовській правувалась на підставі норм звичаєвого права і тих положень, що містила в собі Руська Правда [3, 3]. Розвиток держави і суспільства Великого князівства Литовського вимагав удосконалення законодавства. До видання Литовського Статуту 1529 року, крім норм звичаєвого права, діяв ще цілий ряд актів законодавчого характеру, і укладачі Литовського Статуту користувались цими джерелами поряд з Руською Правдою та іншими нормами звичаєвого права. В достатутову епоху існували такі законодавчі пам'ятки, як Судебник Казимира 1469 року, уставні земські грамоти та окремі постанови, які видавалися з тимчасового чи приватного приводу.

Важливішими з джерел були Судебник Казимира 1468 року і уставні земські грамоти (Київська, Волинська, Бельська, Смоленська, Вітебська, Полоцька та Жмудська). Звичайно, і Судебник, і грамоти були складені на основі норм звичаєвого права. Норми, зафіксовані в уставних земських грамотах, отримали законодавчу санкцію за проханням самого населення, яке визнавало в них свої стародавні звичаї. Це можна визначити з таких виразів в уставних земських грамотах: «водлуг уставы старой», «по давному как перед тым было» тощо [1, 64].

Для дослідження законодавчих джерел Литовського Статуту кримінально-правового характеру особливе значення мають уставні земські грамоти, які жалувались литовськими правителями різним землям Великого князівства. Більший інтерес становлять положення уставних земських грамот Київської, Волинської та Бельської земель, що й склали більшу половину території України в XIV столітті.

Уставні земські грамоти жалувались володарями Литовського князівства окремим землям, які входили до його складу. Звернена до всього населення визначеної місцевості, така охоронна грамота вміщувала в собі керівні положення, регламентацію різних відносин і являла собою не резолюцію великого князя на скарги населення і не інструкцію для чиновників, а уставну грамоту, жалувану всьому населенню волості чи землі. Такі грамоти носили також назву «обласні привілеї».

Українські землі, що входили до складу Литовської держави (Київська, Волинська, Підляхія) безспірно мали свої корінні земські права, свої звичаї і місцеві

особливості. Це підтверджується історичними даними і текстами самих грамот [1, 53]. Навіть після завоювання цих земель литвинами на початку 30-х років XVI століття вони не зразу стали простими провінціями Великого Литовського князівства, але ще довго (понад 100 років) залишались самостійними князівствами [4, 10]. Тому ці землі в XIV–XV століттях не могли ще забути своєї самостійності та цілісності, забути свої права та звичаї і все ще були повні сил відстоювати свої земські права та інтереси.

Прохання про підтвердження земських прав йшло не від одного класу, а від всього населення землі. Все вільне населення землі є однією юридичною особою — «землею», яка має свої загальні земські права. Звідси загальний земський характер таких грамот.

Перша Київська уставна грамота була дана володарем литовським Казимиром у 1471 році, приблизно в той час, коли Київська земля остаточно втратила свою самостійність. 8 грудня 1507 року ця грамота була підтверджена сином Казимира Олександром і його наступником Сигізмундом.

Волинська земля ще раніше втратила свою незалежність і самостійність і стала провінцією Литовської держави. Перша грамота жителям Волинської землі була пожалувана сином Казимира Ягеловича Олександром у 1501 році. На зразок цієї першої уставної грамоти другий син Казимира Сигізмунд видав ще одну грамоту в серпні 1509 року. Стосовно Бельської уставної грамоти (виданої Олександром Казимировичем у 1501 році жителям Бельського повіту, що у Підляхії), то вона поєднує в собі ряд положень, які більше відносяться до права польського. Причиною цього є географічне розташування Бельського повіту, який був наближений до польських кордонів.

Уставні земські грамоти містили у собі ряд норм цивільного, кримінального права, процесуальні норми. Вони були місцевими законами і, в деякій мірі, заповнювали прогалини загального законодавства.

Норми кримінального права, що містилися в уставних грамотах, розвивали положення Руської Правди і Судебника Казимира 1468 року. Київська уставна грамота майже з перших слів встановлює такі принципи кримінальної відповідальності і покарання: відповідальності підлягає тільки винна особа і тільки суд може призначити покарання: «а без права нам людей не казнити, а ни губити, а ни именьи не отнимати. Коли кто и завинит што, ино осадив, право што укажет, виноватого по его вине казнити» [1, 54].

Далі Київська грамота проголошує принцип індивідуалізації відповідальності та покарання: «А который будет какою вину заслужил, ино того самого казнити по его вине, а жоны и детей в именьи не рушити: проступит отец, ино казнити отца; проступит сын, ино сына казнити, а отца сыннею виною не казнити, а сына отцовою виною не казнити; только самого того казнити, хто виноват будет...» [1, 54].

Принцип непричетності до злочину невинної сім'ї злочинця, закріплений у Київській уставній грамоті, свідчить, що кримінальне право епохи уставних земських грамот XIV–XV століть є значним прогресом порівняно з кримінальним правом періоду виключного панування приватного відшкодування,

коли кожен злочин розглядався з точки зору сімейних інтересів потерпілого, а не з позиції інтересів і загальних, представником яких є держава.

Але не у всіх випадках невинна сім'я звільнялася від відповідальності. Київська грамота знала два важливих види політичних злочинів — верховна і земська зрада: «А хто будет што заслужил, тот тое утерпит, выменяя зрадцы, хто иметь на нас лихо мыслити, а любо на землю нашу, того казнити шыєю и именем» [1, 54]. Ці слова підтверджують, що відповідальність за державні злочини несли, як раніше, не тільки самі злочинці, а й їх невинні сім'ї. Державні злочинці підлягали смертній карі, поєднаній з конфіскацією майна.

За Київською та Волинською грамотами смертна кара в той час застосовувалася ще у двох випадках: страті підлягав злодій, пійманий на місці злочину, і злодій, який не міг відшкодувати потерпілому ціни вкраденого.

«А теж хто што у кого вкрадет, а доищутся той татьбы, а татьба будет велика, не возможет того заплатити: ино татя на виселицу; а к жоне будет носил, а жона будет ведала, а поживала с детьми, — ино и жона винна з детьми; а што украл, то вернути у кого вкрадено; а коли возможен заплатити, ино исцу заплатити татиним именем, а лицо на двор» (Київська грамота) [1, 57].

Суть цього положення про татьбу (крадіжку) Київської уставної грамоти повністю відповідає постановам про те саме Судебника 1468 року і Литовського Статуту 1529 року.

Про затримання злодія на місці злочину і про його подальшу долю зазначається у Волинській уставній грамоті: «а злодея приличного где коли ймуть на чьем имени, там его мають судити и там жо маеть каран бытъ, подлуг давного обычая»; «а которого злодея ймуть на ярмарку або в городе и в местах нашем з лицом (тобто з викраденим майном): заслужил шыбеницы, ино его на шыбеницу; а если не заслужит шыбеницу, ино шкода платити, а вина (тобто штраф) тому чый человек» [1, 65].

З цих положень можна зробити висновок, що Волинська грамота розмежовувала місце вчинення злочину — приватне і публічне. Від цього і залежало, кому буде сплачуватись вина — кримінальний штраф.

Волинська уставна грамота містить також положення про вбивство, вчинене слугою князівським чи панським. За таке вбивство передбачалась сплата штрафів — головщина (за голову вбитого) і вина. Якщо винний і потерпілий залежали від одного господаря, то ці штрафи сплачувались йому. Якщо винний і потерпілий належали до різних дворів, то головщина сплачувалась на користь того пана, від якого залежав потерпілий. Пан, від якого залежав вбивця-селянин, мав право тільки на вину.

Цікавим є той факт, що уставні грамоти не встановлювали ще смертної карі за вбивство. Про це більш чітко зазначено вже в Литовському Статуті (1529 р. VII, арт. 1–3) [4, 176].

Ще про один злочин, який був відомий ще Руській Правді, згадується в Бельській грамоті. Це псування межових знаків і незаконне користування чужими посівами. В таких випадках винний повинен був сплатити подвійний штраф: цивільний — на користь позивача і кримінальний — на користь

громадської влади. Але розмірів цих штрафів Бельська грамота не встановлює.

«Если бы некоторый межу або границу преорал, альбо теж на иншого земли жал або косил, если бы за оно у праве был превытяжон: тень ма заплатить вину земску, а — другую поводуи (тобто позивачу), хиба границ вечних» [4, 179].

У Волинській і Київській грамотах є положення про злочини проти судової влади: неправдивий донос та самоправство по відношенню до злодія, затриманого на місці злочину з викраденим майном. Постанова про так званих «ябедників» має на увазі захистити громадян від недобросовісних звинувачень, а судову владу — від намагань ввести її в оману. Всякий обвинувач чи доносчик, який не доведе свого обвинувачення чи доносу на суді, підлягає покаранню за неправдивий донос.

«Також хто имеет на кого сочити, ино того сока с ним поставити; а любо слуга добре врожденый шляхтич на пана своего имеет сочити, а не доведет — ино нам того как потварцу (тобто наклепника) казнити» [1, 56].

Постанова Волинської грамоти свідчить: «а приличного злодея не пускати, а хто бы его пустил, на откуп дая, тот маеть вину заплатити по давному, как перед тьм было» [1, 64]. Це означає, що злодія, пійманого з викраденим майном, можна відпускати; якщо хто такого злодія звільнить від покарання своєю владою, або візьме з нього за це викуп і це буде доведено, то за це самоправство необхідно заплатити кримінальний штраф (вину).

Значення уставних земських грамот як джерел Литовського Статуту важко переоцінити. Крім Судебника Казимира 1468 року та деяких спеціальних ухвал, грамоти були майже єдиними до видання Литовського Статуту пам'ятками, де були вміщені норми цивільного, кримінального і процесуального права — норми, якими уставні грамоти в окремих випадках значно багатші за Судебник. За допомогою уставних земських грамот охоронялися древньоруські порядки і загальні норми звичаєвого права, на деякий час було відстрочено засилля польського права.

Література

1. Владимирский-Буданов М. Ф. Хрестоматия по истории русского права. — К., 1915. — Т. 2.
2. Максимейко П. Источники уголовных законов Литовского Статута. — К., 1894.
3. Леонович Ф. И. Русская Правда и Литовский Статут. — С.Пб., 1894.
4. Ясипский М. Н. Уставные земские грамоты литовско-русского государства. — К., 1889.

Анотація

Бахурицька О. О. Уставні земські грамоти як кримінально-правові джерела Литовського Статуту 1529 р. — Стаття.

У статті наводиться перелік джерел права Статуту Великого князівства Литовського 1529 року. Особлива увага приділяється уставним земським грамотам як важливим джерелам кримінально-процесуального права на українських землях.

Ключові слова: джерела права, уставні земські грамоти, Статут Великого князівства Литовського 1529 року, Судебник Казимира 1468 р.

Summary

Bakhurinska O. O. The Regulation lands charters as criminally-law sources of the Statut of the Grand Duchy of Lithuania 1529. — Article.

The list of sources of law for Statut of the Grand Duchy of Lithuania 1529 is pointed in the article. The special attention is spared to regulation lands charters as important sources of criminally procedure law on Ukrainian lands.

Keywords: sources of law, regulation lands charters, Statuts of the Grand Duchy of Lithuania 1529, Sudebnik of Cassimere in 1468.

УДК 340.15(474.5)“1588”:340.15(477.5)“16/17”

Т. О. Остапенко

ВПЛИВ СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1588 РОКУ НА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВА УКРАЇНИ-ГЕТЬМАНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII — 80-Х РР. XVIII СТ.

Ще на початку XVI століття держава Литовська не мала кодифікованого законодавства, а керувалася, окрім краєвих установ і привілеїв, своїми місцевими звичаями. Князівський уряд мав намір звести до купи всі «права», але здійснення його відкладалося. З ініціативою кодифікації виступило шляхетство, яке саме набирало сили. Його представники на сеймі 1514 р. подали великому князеві прохання, щоб він видав писані права та закони. На сеймі 1522 р. справу було порушено знову. Проект статуту складався юристами великокнязівської канцелярії. При цьому враховувалися норми звичаєвого права, Судебника Казимира 1468 р., а також привілеї 1447, 1492 та інших років, римське, польське та германське право.

Кодифікаційний процес Великого князівства Литовського продовжувався. У 1588 р. затверджено III Литовський статут, відомий під назвою «Новий».

Після Люблінської унії 1569 р. з'явилась потреба у приведенні литовського законодавства, що діяло і в українських землях, у відповідність з польськими законами. За дорученням польського короля Стефана Баторія цю роботу успішно виконав литовський підканцлер Лев Сапега. Допомогала йому в розробці статуту комісія, до складу якої входили визначні правознавці того часу. Так з'явився Литовський статут, який був остаточно затверджений привілеєм Сигізмунда III у 1588 р. «Ми, государ, — було сказано у цьому акті, — той статут права Великого князівства Литовського, виправлений цим привілеєм нашим, затверджуємо і усім станам Великого князівства Литовського для застосування на увесь майбутній час видаємо» [5].

У Статуті 1588 р. визначалися права і привілеї шляхти, детально регламентувався порядок судочинства, оформлялося закріпачення основної частини сільського населення. Чинність III Литовського статуту, одного з найважливіших джерел права феодальної Європи, поширювалась не тільки на українські землі, а й на Корону.